

دانشگاه شاهرود
دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان

بررسی تاثیر تزیینات نگاره های بازمانده از مانویان در تزیین قرآنهای قرون اولیه

اسلامی موجود در موزه قرآن امام رضا (ع)

استاد راهنما

دکتر علی اصغر شیرازی

استاد مشاور

دکتر احمد نادعلیان

نام دانشجو

ابوالفضل صادقپور فیروزآباد

آذر ماه ۱۳۹۰

دانشگاه شیراز

دانشکده هنر دانشگاه شاهد

چکیده پایان نامه

عنوان پایان نامه: بررسی تاثیر تزیینات نگاره های بازمانده از مانویان در تزیین قرآنهای قرون

اولیه اسلامی موجود در موزه قرآن امام رضا (ع)

استاد راهنما: دکتر علی اصغر شیرازی

استاد مشاور: دکتر احمد نادعلیان

نام دانشجو: ابوالفضل صادقپورفیروزآباد

شماره دانشجویی: ۸۸۷۴۹۴۵۰۳

رشته: پژوهش هنر

چکیده :

این پایان نامه به بررسی تاثیر تزیینات نگاره های بازمانده از مانویان و ریشه یابی آنها در تزیین قرآن های قرون اولیه اسلامی موجود در موزه قرآن امام رضا (ع) می باشد.

پس از حاکمیت اسلام ، مانویان به مدت چندین قرن از آزادی نسبی برخوردار بودند و در همین هنگام بود که آنان هنر خود را در خدمت مسلمانان قرار می دادند، که به مرور و با گسترش اسلام، سنت و فن تزیین و تذهیب کتابت قرآن کریم به تأثیر از هنر گذشته، بخصوص در ایران قویاً تحت تأثیر هنرهای مانوی قرار گرفت، به طوری که فن تزیین و تذهیب کاری که در ادوار اسلامی هنر ایران، مقامی والا یافت.

این پژوهش سعی بر آن دارد تا با بررسی تأثیر و تأثرات فوق به ارتباطات عمیق هنری موجود و انتقال و تکامل آن در دوره های بعد را بررسی نماید. از طرفی می توان چنین اظهار نمود، که جایگاه هنر ایرانی در طول دوره های مختلف تاریخی مبتنی بر تزیین آثار هنری و هنرهای مربوط به آن دوره ها می باشد، لذا اهمیت این موضوع به عنوان کشف اشتراکات و شاکله های هنری تأثیرگذار بر دوره های بعدی و بررسی سیر تحول آن، می تواند وابستگی های فرهنگی و نیز ریشه یابی عناصر تزیینی در هر دوره تاریخی و استمرار و نفوذ این تأثیر و تأثرات، ما را در شناخت هر چه بیشتر این اشتراکات هنری و فرهنگی موثر واقع گردد.

با توجه به بررسی های انجام گرفته در خصوص تزیینات بر جای مانده از هنر مانوی و تأثیرگذاری آن در تزیین قرآن های موجود در موزه قرآن امام رضا(ع) چنین به نظر می رسد برخی ویژگی های تصویری و تزیینی در نگاره های باقی مانده از مانویان ، شامل آرایش کتاب ها مشتمل بر کاربست جداول، نقوش گیاهی، هندسی و غیرهندسی، عدم رعایت بعد نمایی (پرسپکتیو)، استفاده از رنگ های ساده و بدون سایه روشن می باشد، که در قرآن های موجود در موزه امام رضا (ع) دیده می شود.

واژگان کلیدی :

قرآن - تزیینات - کتاب آرای - هنر اسلامی - موزه قرآن امام رضا (ع) - نگاره های مانوی

نظر استاد راهنما: برای چاپ در نشریات مربوط به دانشگاه مناسب است.

تاریخ

امضاء

شماره: تاریخ:	اظهارنامه دانشجو	
<p>اینجانب ابوالفضل صادقیپور فیروزآباد دانشجوی کارشناسی ارشد دانشکده هنر دانشگاه شاهد، گواهی می‌نمایم که پایان نامه تدوین شده حاضر با عنوان بررسی تاثیر تزیینات نگاره های بازمانده از مانویان در تزیین قرآنهای قرون اولیه اسلامی موجود در موزه قرآن امام رضا (ع)</p> <p>با راهنمایی استادان محترم سرکار خانم/ جناب آقای دکتر علی اصغر شیرازی توسط شخص اینجانب انجام و صحت و اصالت مطالب تدوین شده در آن، مورد تایید است. همچنین اعلام می‌دارم در صورت بهره گیری از منابع مختلف شامل گزارش های تحقیقاتی، کتاب، مقالات تخصصی و غیره به منبع مورد استفاده به طور دقیق ارجاع داده شده است. به علاوه گواهی می‌دهم، مطالب مندرج در پایان نامه حاضر تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب و یا سایر افراد در هیچ کجا ارائه نشده و در تدوین متن پایان نامه حاضر، چارچوب (فرمت) مصوب تدوین گزارش های پژوهشی تحصیلات تکمیلی دانشگاه شاهد به طور کامل رعایت شده است. همچنین کلیه حقوق ناشی از گزارش پایان نامه حاضر را به دانشگاه شاهد واگذار می‌نمایم.</p> <p>نام و نام خانوادگی دانشجو: (دست نویس)</p> <p>امضای دانشجو:</p> <p>تاریخ:</p>		

پیشگفتار

قرآن کریم بالاترین سند افتخار ما مسلمانان است و تا کسی با قرآن آشنا نشود، پی به عظمت آن نخواهد برد و هر قدر آشنایی ما با این کتاب بزرگ آسمانی افزون گردد، به درجه اهمیت و عظمت آن بهتر پی می‌بریم.

تحقیق پیرامون آثار گذشتگان و بررسی آثار و دستاوردهای آنان امری است که از دیرباز ذهن انسان حقیقت‌جو را به خود مشغول ساخته است و معنی و مفهوم این آثار و نقش‌ها هنوز هم معماست ولی برخی از آنها را از روی قراین و شواهد و گاهی فرضیات معنی می‌کنند که تا حدودی به معانی اصلی نزدیک باشند.

هر نقش و هر شکلی وسیله‌ای برای راز و نیاز و آرامش نیروی باطنی است. این نقوش برای آنکه در ذهن انسان تأثیر بگذارند و روح را به هیجان درآورند لازم بود که با صورت حقیقی و ادراک بیشتر متناسب شوند و بشر اندیشه خود را با ترسیم این خطوط و نقوش نمایان کند.

هنرمند مسلمان نیز به مدد و یاری حق تعالی و با عشق و تواضع قلبی اش نسبت به خداوند قادر متعال توانست در رابطه با تزیین آیات کریمه آن چنان جلوه جمال الهی را در نقوش و تزیینات آیات حق ارائه نماید که امروزه تصوّر و درک آن بسیار مشکل است.

آنچه مرا متعهد نمود که در این زمینه به تحقیق پردازم، لطف حق تعالی و ارادت قلبی به آقا علی بن موسی الرضا (ع) می باشد، و ایده این موضوع به زمانی بر می‌گردد که اینجانب مشغول مطالعه بر روی پایان نامه کارشناسی خود در ارتباط با موزه قرآن امام رضا (ع) بودم.

با توجه به اینکه موضوع پایان نامه ام در رابطه با بررسی تأثیر نگاره های باقی مانده از مانویان بر تزیین قرآن های موزه قرآن امام رضا (ع) می باشد، و از طرفی به جهت نیاز به مطالعات تطبیقی در زمینه هایی که مطالعات و پژوهش های بنیادی لازم می باشد و یا اینکه مطالعات انجام گرفته در این زمینه ها کم می باشد، به طوری که مثلاً مطالعات در باب هنر مانوی خیلی کم بوده و بیشتر در باب موضوعاتی مرتبط با آیین مانوی بود، که باعث گردید که اینجانب به این موضوع پردازم.

با توجه به منابع محدود که در دسترس اینجانب بود، توانستم نمونه‌های تصویری متنوعی را گردآوری نمایم و توضیحات مختصری را تا آنجا که مقدور و در دسترس بود بیاورم.

بر خود لازم می‌دانم از استاد راهنمای گرانقدرم جناب آقای دکتر شیرازی و استاد مشاورم جناب آقای دکتر نادعلیان تشکر نمایم، که با همکاری صمیمانه و راهنمایی‌های مفید خود، مرا در این راستا یاری فرمودند.

امید است که این پژوهش بتواند راهگشا و مشوق دیگر پژوهش‌ها در زمینه هنر اسلامی - ایرانی گردد.

چکیده	الف
پیشگفتار	ب
مقدمه	ج
کلیات تحقیق	ح

فصل اول : هنر مانوی

۱-۱- زندگی‌نامه مانی	۱
۱-۲- پیدایش آیین مانویت	۲
۱-۳- مانی در ادبیات ایران	۸
۱-۴- تصویر مانی در نقاشی ایرانی	۱۲
۱-۴-۱- بررسی نگاره مرگ مانی در شاهنامه دموت	۱۲
۱-۵- عرفان مانوی	۱۴
۱-۵-۱- تأثیر اعتقادات مانوی در تکوین برخی فرقه‌های اسلامی	۱۷
۱-۵-۱-۱- معتزله	۱۷
۱-۵-۱-۲- تصوف	۱۹
۱-۶- جغرافیای منطقه حفاری تورفان	۲۰
۱-۶-۱- نقشه بازسازی شده ویرانه های شهر خوچو	۲۰
۱-۷- هنر مانوی	۲۳
۱-۷-۱- سبک هنر مانوی	۲۶
۱-۷-۲- تأثیرات و تأثرات هنر مانوی	۲۷
۱-۷-۲-۱- تأثیر هنر هند و بودایی بر هنر مانوی	۲۸
۱-۷-۲-۲- تأثیر هنر ساسانی بر هنر مانوی	۳۱
۱-۷-۲-۳- تأثیر هنر چین بر هنر مانوی	۳۹
۱-۷-۲-۴- ویژگی های هنر بومی منطقه (هنر مانوی) و شرح تصاویر آن	۴۴
۱-۷-۲-۵- تأثیر هنر غرب بر هنر مانوی و شرح تصاویر آن	۴۷
۱-۷-۳- نمادگرایی در نگاره های مانی	۵۰
۱-۷-۴- استمرار سنت هنر مانوی در تزیین نسخ خطی دوره اسلامی	۵۱
۱-۷-۵- دسته بندی انواع هنر های مانوی	۵۵
۱-۷-۵-۱- دیوارنگاره ها	۵۵
۱-۷-۵-۱-۱- دیوارنگاره یک دیناور برجسته (مانی) که گزیدگان گردش حلقه زده اند	۵۵
۱-۷-۵-۱-۲- بخشی از یک دیوارنگاره مانوی که دو گزیده را نشان می دهد	۵۶
۱-۷-۵-۱-۳- پیشکش کننده : شاهزاده اویغوری	۵۷
۱-۷-۵-۱-۴- سر یک ایزد مانوی	۵۸
۱-۷-۵-۱-۵- چلیپای سینتامنی در یک صحنه پرنیروانه	۵۸
۱-۷-۵-۱-۶- اکشوبه و چلیپای نور	۵۹
۱-۷-۵-۱-۷- خورشید و چلیپا در قلمرو آمیتابه	۵۹

- ۶۰ ۱-۷-۵-۱-۸ - درخت سه تنه از بازاکلیک.....
- ۶۰ ۱-۷-۵-۲ - نگاره ها.....
- ۶۰ ۱-۷-۵-۲-۱ - صحنه بما.....
- ۶۱ ۱-۷-۵-۲-۲ - صحنه شهریاری.....
- ۶۲ ۱-۷-۵-۲-۳ - چهار ایزد دیگر هندو: برگی از یک کتاب مصور براق.....
- ۶۳ ۱-۷-۵-۲-۴ - قطعه ای از تصویر چند نوازنده.....
- ۶۳ ۱-۷-۵-۲-۵ - خوشنویسان مانوی.....
- ۶۴ ۱-۷-۵-۲-۶ - مراسم توبه.....
- ۶۵ ۱-۷-۵-۲-۷ - بخشی از یک مینیاتور با نگاره بودا.....
- ۶۶ ۱-۷-۵-۲-۸ - گنبدی با نگاره تثلیث خدایان.....
- ۶۶ ۱-۷-۵-۲-۹ - ایزد مانوی (پدر روشنی).....
- ۶۷ ۱-۷-۵-۳ - بیرق ها و ابریشم نگاری ها.....
- ۶۷ ۱-۷-۵-۳-۱ - بیرقی با چهره دو ایزد نجات بخش.....
- ۶۸ ۱-۷-۵-۳-۲ - بیرقی با چهره یک بانوی گزیده.....
- ۶۹ ۱-۷-۵-۳-۳ - بیرقی با چهره مشخص یک بانو.....
- ۶۹ ۱-۷-۵-۳-۴ - بیرقی با نگاره یک گزیده مانوی.....
- ۷۰ ۱-۷-۵-۳-۵ - نگاره گزیدگان بر ابریشم.....
- ۷۰ ۱-۷-۵-۳-۶ - چهره یک گزیده بر روی ابریشم.....
- ۷۱ ۱-۷-۵-۳-۷ - چهره ایزدی در ماه، بر روی ابریشم.....
- ۷۲ ۱-۷-۵-۳-۸ - ایزدبانوی مانوی و دو بانوی برگزیده.....
- ۷۳ ۱-۷-۵-۴ - دست نوشته ها، کتاب ها و دیگر آثار.....
- ۷۳ ۱-۷-۵-۴-۱ - قطعه ای از یک برگ کتاب با عنوان منقوش شده.....
- ۷۳ ۱-۷-۵-۴-۲ - بازمانده یک برگ مصور.....
- ۷۴ ۱-۷-۵-۴-۳ - قطعه ای از یک برگ مصور کتابی ابریشمین.....
- ۷۵ ۱-۷-۵-۴-۴ - صفحه ای از یک نیایش سغدی.....
- ۷۵ ۱-۷-۵-۴-۵ - جلدچرمی یک کتاب.....
- ۷۷ ۱-۷-۵-۴-۶ - نگاره بما بر سنگ بلورین.....

فصل دوم: بررسی تزیینات به کار رفته در قرآنهاي موجود در موزه قرآن امام رضا (ع)

- ۸۰ ۲-۱ - بخش اول: سیر تحول تزیین و تذهیب در قرن اول تا قرن ششم هجری.....
- ۸۰ ۲-۱-۱ - زرنگاری و چهره‌نگاری در ایران پس از اسلام.....
- ۸۲ ۲-۱-۲ - اهمیت تذهیب و تزیین قرآن.....
- ۸۲ ۲-۱-۲-۱ - تعریف تذهیب.....
- ۸۳ ۲-۱-۳ - سبک شناسی کتابت قرآن کریم در قرون اولیه هجری.....
- ۸۳ ۲-۱-۳-۱ - سبک حجازی.....
- ۸۴ ۲-۱-۳-۲ - سبک عباسی.....
- ۸۵ ۲-۱-۴ - تزیین قرآنهاي قرون اولیه هجری.....

- ۸۷ ۲-۱-۵- نقوش و تذهیب قرآنی به مثابه هنری قدسی
- ۹۰ ۲-۱-۶- جایگاه تذهیب در قرآنهای قرون اول تا سوم
- ۹۵ ۲-۱-۶-۱- ویژگی قرآنهای قرون اول تا سوم از لحاظ کتابت و تزیین
- ۱۰۰ ۲-۱-۷- جایگاه تزیین و تذهیب در قرآنهای قرن چهارم هجری
- ۱۰۲ ۲-۱-۷-۱- ویژگی قرآنهای سده چهارم از لحاظ کتابت و تزیین
- ۱۰۳ ۲-۱-۸- جایگاه تزیین و تذهیب در قرآنهای سده پنجم و ششم
- ۱۰۴ ۲-۱-۸-۱- ویژگی قرآنهای سده پنجم و ششم هجری از لحاظ کتابت و تزیین
- ۱۰۷ ۲-۲- بخش دوم: معرفی قرآنهای موزه قرآن امام رضا(ع)
- ۱۰۷ ۲-۲-۱- قرآنهای قرون اول تا سوم هجری
- ۱۰۷ ۲-۲-۱-۱- قرآن شماره ۶
- ۱۰۹ ۲-۲-۱-۲- قرآن شماره ۱۲
- ۱۱۱ ۲-۲-۱-۳- قرآن شماره ۱۶
- ۱۱۲ ۲-۲-۱-۴- قرآن شماره ۱۵
- ۱۱۳ ۲-۲-۱-۵- قرآن شماره ۱۵۸۶
- ۱۱۵ ۲-۲-۲- قرآنهای قرن چهارم هجری
- ۱۱۵ ۲-۲-۲-۱- قرآن شماره ۹۶
- ۱۱۶ ۲-۲-۲-۲- جزوات قرآن وقفی کشور بن ملاح
- ۱۱۷ ۲-۲-۳- نسخه های خطی قرآنی قرن پنجم هجری
- ۱۱۷ ۲-۲-۳-۱- قرآن شماره ۷۱
- ۱۱۷ ۲-۲-۳-۲- قرآن شماره ۷۰
- ۱۱۹ ۲-۲-۳-۳- قرآن شماره ۴۳۱۶
- ۱۲۰ ۲-۲-۳-۴- قرآن شماره ۱۷۷۱
- ۱۲۳ ۲-۲-۳-۵- قرآن شماره ۴۶۴۰
- ۱۲۴ ۲-۲-۳-۶- قرآن شماره ۲۷۵۳
- ۱۲۶ ۲-۲-۳-۷- قرآن شماره ۴۶۸۰
- ۱۲۸ ۲-۲-۴- نسخه های خطی قرآنی قرن ششم هجری
- ۱۲۸ ۲-۲-۴-۱- قرآن شماره ۶۶۱
- ۱۲۹ ۲-۲-۴-۲- قرآن شماره ۲۲۶۱
- ۱۳۲ ۲-۲-۴-۳- قرآن شماره ۳۲۴۸
- ۱۳۳ ۲-۲-۴-۴- قرآن شماره ۵۶
- ۱۳۳ ۲-۲-۴-۵- قرآن شماره ۲۲۲۹

فصل سوم:

بررسی تاثیر تزیینات نگاره های مانویان در تزیین قرآنهای موجود در موزه قرآن امام رضا (ع)

- ۱۵۴ ۳-۱- مطالعه تطبیقی آثار
- ۱۵۴ ۳-۱-۱- بررسی و مقایسه نقوش هندسی
- ۱۵۸ ۳-۱-۱-۱- ویژگی های اشکال هندسی

۱۶۲۳-۱-۲- بررسی و مقایسه نقوش گیاهی (طبیعت گرایانه) و ساده شده (استیلیزه).....
۱۶۲۳-۱-۲-۱- سرسوره ها.....
۱۷۲۳-۱-۲-۲- نوار های تزینی
۱۷۷۳-۱-۳- بررسی و مقایسه نقوش تجریدی.....

فصل چهارم : یافته ها و نتیجه گیری

۱۹۲۴-۱- یافته ها
۱۹۵۴-۲- نتیجه گیری
۱۹۷۴-۳- کاستی ها
۱۹۸۴-۴- پیشنهادات

فهرست ها

۱۹۷فهرست تصاویر.....
۲۰۲فهرست جداول
۲۰۳فهرست نمایه
۲۱۱فهرست منابع
۲۱۹چکیده انگلیسی

قرآن کریم، کلام الهی و سرمایه جاودان انسان، از بدو نزول تا عصر حاضر و آیندگان همواره مورد توجه خاص مسلمین بوده و خواهد بود. کلام الهی در مدتی بسیار کوتاه، مرزها را درنوردید و در سراسر سرزمین های همجوار گسترده شد و قلوب آزادگان را مسخر خویش ساخت. شیفتگی مسلمین به این کتاب آسمانی، تا حد زیادی مرهون زیبایی شناسی کلام الهی است.

کاتبان و مذهب‌بانان مسلمان از همان آغاز تلاش کردند تا زیبایی معنا و لفظ را در صورت قرآن نیز متجلی سازند و از این رهگذر، خوشنویسی و تزیین را در این کتاب مقدس به کمال رساندند، تا شایستگی انتقال کلام الهی را داشته باشد. اهتمام مسلمانان در زیباسازی نسخه های قرآن تنها در یک زمینه خاصی تجلی نیافت و زمینه های دیگر قرآن را نیز دربرگرفت.

گرچه تذهیبات قرآنی در ابتدا تنها جنبه کاربردی داشتند، اما به تدریج جنبه های زیبایی شناسی نیز در آنها نمود یافت و از صورت ساده نخستین فاصله گرفتند، به طوری که در طول چهار قرن نخست اسلام، هنر تذهیب و تزیین آیات قرآن کریم، مسیری از سادگی تا کمال را پیموده و در آغاز قرن پنجم هجری به درجه بالایی از ظرافت و زیبایی رسیده بود. همچنین استفاده از نقوش و نگاره هایی که در فرهنگ مذهبی مردم فرهیخته و فرهنگ پرور، نمادی از آیین های مذهبی و باورهای اعتقادی شان به شمار می رود، از دست مایه های دیگری است که برای بیان مکنونات قلبی شان از آنها بهره جسته اند و در این راه سرآمد دوران بوده و هستند.

با گسترش اسلام، سنت و فن تزیین و تذهیب کتابت قرآن کریم به تأثیر از هنر گذشته، به خصوص در ایران قویاً تحت تأثیر هنرهای مانوی قرار گرفت، به طوری که فن تزیین و تذهیب کاری که در ادوار اسلامی هنر ایران، مقامی والا یافت، در حقیقت دنباله روی همین روش مانوی است. باید گفت که تفکر مانوی در خلق آثار هنری به عنوان یک رویکرد عرفانی خاص در ذهنیت هنرمند مسلمانی که با آیات و کلام حق هم جهت و هم راستا بود، تداوم یافت. احساس غربت در جهان مادی و اندیشه سفر به فراسو و تطهیر وجود خویش از حیات خاکی را به عنوان تداوم آموزه های تفکر مانوی می توان در آثار هنر اسلامی به خصوص در هنر تزیین و تذهیب قرآن کریم به کرار مشاهده نمود.

از نکات دیگر لازم به ذکر در نگاره های مانوی، ترکیب منسجم نوشته و تصویر می باشد، که در ادوار بعد نیز به تکرار مشاهده می شود. به طوری که تأثیرات این نگاره ها در دوره های بعد و در مجموعه آثار هنری دوره اسلامی، مخصوصاً در هنر تزیین و تذهیب قرآن های قرون اولیه اسلامی مشاهده می گردد، زیرا هنر تزیین و تذهیب قرآن الگویی می شود برای رشد و بالندگی دیگر هنرهای اسلامی که به تأثیر از این هنر جایگاه واقعی خود را در گستره وسیعی از هنرهای اسلامی به دست می آورند.

۱- کلیات تحقیق :

۱-۱- نوع تحقیق : کاربردی بنیادی * توسعه ای

۱-۲- تعریف مسأله و بیان سوالهای اصلی تحقیق :

هنر مانوی از همان آغاز ظهور آیین مانی _ حدود سه قرن پیش از ظهور اسلام _ که روزگاری زبان شاخص و زنده تصویرگری ایرانی بود به عنوان عاملی کاربردی برای تعیین، توجیه و تبلیغ آموزه‌های آن و ثبت و ضبط و بیان اصول آیین مذکور به کار گرفته شد. مانی به وسیله نقاشی می کوشید که معانی و مفاهیمی همچون سیرت زیبا و زشت و خوبی و بدی را به تصویر بکشد. بر این اساس، نیکویی و نیکوکاران را به زیبایی و انسان‌های زشت‌خو را به شکل هیولای نفرت انگیزی نقاشی می‌کرد تا بر مخاطبان خود تأثیر بگذارد به همین دلیل علی رغم این که آیین مانی از میان رفت اما تا مدت‌ها و پس از آن، هنر مانوی هم چنان در فرهنگ ایرانی به عنوان نیروی پویا و پایدار به شمار می‌رفت.

مانی (۲۱۵ / ۲۱۶ - ۲۷۷ م) به ادعای نبوت و انگاره تبلیغ عقاید دینی خود، که مجموعه ای از اعتقادات و نظریات بودایی، مهرپرستی، مسیحیت و زرتشتی بود نقاشی را به عنوان ابزار مناسب برگزید. این زبان تصویری به سرعت فراگیر شد و حتی به بیرون از مرزهای ایران از آسیای مرکزی گرفته تا کره، ژاپن و چین راه یافت و مقامی ارجمند و والا یافت. از این رو نقاشی که از ارکان آیین وی به شمار می‌رفت به تزیین و مصورسازی کتاب‌ها به کار گرفته شد و ضمن همبستگی با کتاب به نوعی ترقی و پذیرش اجتماعی در کشور دست یافت.

طراحی و رنگ در آثار نقاشی مانوی تند و صریح و آثار مملو از رنگ‌های قرمز، ارغوانی در زمینه‌ی آبی فیروزه ای و شاد و انواع سبزه‌ها به همراه نقره و طلای فراوان برای جلا و تشعشع است. رنگ زرد طلایی که مانی بسیاری از نقاشی‌های خود را با آن می‌آراست، رنگی است که نماد نور و بی وزنی است. گفته اند که «مانی» برای آسان ساختن فهم فلسفه‌ی آیین خود مفاهیم مجرد آن‌ها را به وسیله طرح‌ها و رنگ‌ها، نقش می‌کرده و بدین وسیله حکمت ماوراء الطبیعه دین خود را بیان می‌کرده است. بدین ترتیب احتمالاً بیشتر نقاشی‌های مانی در کتاب‌های او به شیوه‌ی انتزاعی بوده و به وسیله تاریک و روشنی‌ها و به ویژه رنگ‌های طلایی، مبارزه نور و تاریکی را نمایش می‌داده است. همچنین در هنر مانوی تأثیر هنر ساسانی هویداست و حواشی آثار با آرایه و زینت‌های گیاهی پوشیده است.

چون ایرانی‌های مانوی مذهب، کتاب دینی خود (ارژنگ یا ارتنگ) را که به وسیله مانی منقوش و مزین دیده بودند بعد از ایمان آوردن به اسلام به تزئین قرآن رو آوردند. اما احتمالاً به دلیل اینکه اسلام شکل و تصویر را نهی کرده و مکروه دانسته هنر مندان برای ارضاء حس هنری خود به تزئین و تذهیب رو آوردند. صفحات بدست آمده از کاوشهای علمی تورفانی نشان می‌دهد که نقاشان و خطاطان آن زمان توانسته‌اند به نحو زیبایی خطوط را با نقوش ترکیب کنند. این سبک در دوران اسلامی متداول و معمول شد.

قدیمی ترین قرآن‌های باقی مانده از قرون اولیه اسلام همگی به خط کوفی است، نقش و تزئین آنها تقریباً یکنواخت بوده فقط در صفحه اول و گاهی دو صفحه آخر با نقوش هندسی آرایش می‌شدند. سر سوره‌ها نیز غالباً دارای نقوش تزئینی بوده و عموماً در سمت راست آنها یک یا چند گل درشت و ترنج طرح می‌زدند. شروع سوره و اسم آن را هم به

قلم زر می‌نوشته‌اند و نقطه‌های حروف را با رنگ قرمز و سبز یا زعفران و آب طلا مشخص می‌کردند. محل حزب و سایر علامات هم به همین شیوه مزین می‌شد.

پس از تصاویر کتاب‌های مانویان، باید از قرآن‌های مزین که از قرون اولیه هجری رایج شده، یاد کرد. تزئینات این قرآن‌ها که به خط کوفی نوشته شده، بیشتر منحصر به نقوش هندسی ساده و تزئینی، نقوش گیاهی و ... است که همین نقوش در دوره‌های بعد رو به کمال رفته و با الهام‌گیری از شیوه گل و برگ سازی ساسانی، فن تذهیب را پدید آورده است.

در قرن‌های اولیه هجری کتاب‌هایی آرایبی شامل کتاب‌های مذهبی و به خصوص کلام الله مجید می‌شده است. و آرایش کتاب‌ها بیشتر در سرفصل سوره‌های مبارکه قرآن مجید، لابه لای سطرها در حاشیه صفحات ترسیم می‌شده است.

شاید بتوان تاریخ آرایش و تذهیب قرآن را همزمان با نوشتن آن دانست به این معنی که نخست به منظور تعیین سر سوره‌ها، آیه‌ها، جزوه‌ها و سجده‌ها آن را به نوعی تزئین می‌کردند. رفته رفته علاقه مفرط مسلمانان به قرآن و همچنین عشق به تجمل، هنرمندان را بر آن داشت تا در تذهیب آن دقت بیشتری به کار برند و در نتیجه این آثار از سادگی بیرون آمد و جنبه تزئینی به خود گرفت به خصوص قرآن‌هایی که در برای امرا و بزرگان نوشته می‌شد. این امر خود یکی از علل توجه هنرمندان به تزئین بیشتر و موجب تکامل فن تذهیب شد.

این پژوهش در صدد بررسی و ریشه‌یابی نمونه‌هایی از تزئینات بکار رفته در قرآن‌های سده‌های اولیه اسلامی به تاثیر و با تطبیق با نمونه‌های موجود باقی مانده مانوی و تطبیق آن با نمونه قرآن‌های موجود در موزه قرآن امام رضا (ع) است.

سوالهای اصلی تحقیق :

۱- کدام یک از ویژگی‌های تصویری و تزئینی در آثار بازمانده از مانویان در نسخه‌های خطی قرآن کریم در موزه امام رضا (ع) دیده می‌شود؟

۲- کدام یک از عناصر تصویری و تزئینی در نگاره‌های باقی مانده از مانویان در نسخه‌های مذکور بیشترین کاربرد را داشته است؟

۱-۳- پیشینه و ضرورت انجام تحقیق :

تعدادی از مقالات، مجلات و پایان‌نامه‌هایی که مرتبط با موضوع پایان‌نامه هستند به شرح زیر می‌باشد :

مقالات و مجلات :

۱- دکتر محمد معمارزاده، یگانه بهادر، استمرار هنر و سنت های مانوی بر نگاره های مکتب اول تبریز، کتاب ماه هنر، شماره ۱۱۹، مرداد ماه ۱۳۸۷

۲- دکتر ابوالقاسم دادور و ثریا محمدی، «نقاشی مانوی و تاثیر آن بر نگارگری اولیه اسلامی»، دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره پنجم

در این مقاله، بر نگارگری اولیه اسلامی متأثر از آئین مانی (امتزاج و اتحاد عقاید مزدایی و مسیحی در ایران) پرداخته می شود و با توجه به تاثیرات نقاشی مانوی که از منابع مختلف پذیرفته بررسی هایی صورت می گیرد؛ سپس به تاثیرات این هنر بر نگارگری دوران اسلامی پرداخته می شود.

۳- گلشن اسماعیل پور، هنر نبیگان نگاری مانوی در پاره های منتشر نشده از مجموعه ی برلین، مجله ی مطالعات ایرانی، شماره ۱۶

در مقاله ی حاضر ده قطعه ی کوچک از مجموعه ی متون مانوی تورفان مورد بررسی قرار گرفته است. این قطعات مربوط به آن دسته از دست نویس های مانوی است که فقط پاره هایی از آنها باقی مانده اند. این پاره ها تقریباً خالی از متن و نوشته بوده و بیشتر آنها حاوی نگارگری خاص کتب تذهیبی مانوی است. نگارنده تلاش کرده ابعاد هنری این قطعات را مورد تحلیل قرار داده و با دیگر دست نویس های مجموعه ی مانوی تورفان که سالم تر مانده اند، مقایسه کند.

۴- هانس یواخیم کلیم کایت، هنرمانوی، ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور، تهران: انتشارات فکر روز، ۱۳۷۳

این اثر دربردارنده مقدمه ای مفصل درباره زندگی و آیین مانی و تحلیلی نو از نقاشی ها، دیوارنگاره ها، مینیاتورها و آثار زیبای خوشنویسی هنر مانوی است. در فصل بعد نمونه هایی از هنر نگارگری و خوش نویسی کیش گنوشی مانویان در کنار مکان های هنری مانویان در تورفان درج گردیده است. شرح تصاویری از دیوار نگاره ها مناطق هنری نگاره های مینیاتوری بیرق ها و ابریشم نگاره ها و دست نوشته ها و کتاب ها مطالب دیگر کتاب هستند که به همراه سه افزوده: درباره سرشت هنر مانوی بن مایه های هندی در هنر مانوی و هنر مانوی در جاده ابریشم به چاپ رسیده است.

پایان نامه ها :

۱- مقایسه نگارگری مانویان با نگاره های پس از اسلام، سعید سعیدنیا؛ به راهنمایی: محمود طاووسی؛ استاد مشاور: حبیب الله آیت اللهی، پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر، ۱۳۸۲.

ضرورت انجام تحقیق :

با توجه به این که جایگاه هنر ایرانی در طول دوره های مختلف تاریخی مبتنی بر تزیین آثار هنری و هنرهای مربوط به آن دوره ها می باشد، لذا اهمیت این موضوع به عنوان کشف اشتراکات و شاکله های هنری تاثیر گذار بر دوره های بعدی و بررسی سیر تحول آن، میتواند وابستگی های فرهنگی و نیز ریشه یابی عناصر تزیینی در هر دوره تاریخی و استمرار و نفوذ این بن مایه ها میتواند ما را در شناخت هر چه بیشتر این اشتراکات هنری و فرهنگی موثر واقع گردد.

a. فرضیه ها (هر فرضیه به صورت جمله خبری نوشته شود) :

۱- به نظر می رسد برخی ویژگی های تصویری و تزیینی در نگاره های باقی مانده از مانویان ، شامل آرایش کتاب ها مشتمل بر کاربست جداول، نقوش گیاهی، هندسی و غیرهندسی، عدم رعایت بعد نمایی (پرسپکتیو)، استفاده از رنگهای ساده و بدون سایه روشن می باشد، که در قرآنها موجود در موزه امام رضا (ع) دیده می شود.

۲- به نظر می رسد که از میان عناصر تصویری بکار رفته در نگاره های مانویان، آرایه های گیاهی، نقوش هندسی، رنگ طلا و ... در نسخه های خطی قرآن کریم موجود در موزه قرآن امام رضا (ع) بیشتر بوده است.

b. هدفها (اصلی - فرعی) :

هدفهای اصلی :

۱- شناسایی ویژگیهای تصویری و تزیینی نگاره های بازمانده از مانویان

۲- معرفی نسخه های خطی قرآن کریم در موزه قرآن امام رضا (ع)

۳- شناسایی تاثیرات هنر مانوی بر نسخه های خطی قرآن کریم در موزه امام رضا (ع)

۱-۸- نتایج اصلی تحقیق حاضر، چه کاربردهایی خواهد داشت ؟

یکی از نتایج این تحقیق می تواند شامل بکارگیری از این نقش مایه ها در زمینه های مختلف هنری و در جهت شناسایی و حفظ این نقش مایه ها با انتقال به آینده مفید واقع گردد.

۱-۹- ویژگی جدید بودن و نوآوری طرح چیست؟ (توسط استاد راهنما تکمیل گردد)

این مطالعه سعی برآن دارد تا موارد و شاخصه های مختلف تاثیر گذاری نگاره های مانوی بر تذهیب در تزیین قرآنها قرون اولیه اسلامی را شناسایی و معرفی نماید. بدین سبب می توان با آگاهی از شیوه های متفاوت اشاره شده تزیین در دوره مانوی و مسیر شناخت این تاثیر و تاثرات را در طول اوایل دوره اسلامی و دوره های بعدی و در هنرهای مختلف بررسی نمود.

۱-۱۱- روش انجام تحقیق و روش گردآوری اطلاعات و ابزار آن :

روش تحقیق : توصیفی - تحلیلی * همبستگی علی تجربی
روشهای گردآوری اطلاعات : میدانی کتابخانه ای ترکیبی*
ابزار گردآوری اطلاعات : فیش برداری (برگه شناسه) ، برگه مشاهده ، عکاسی و تصویربرداری
مطالعات کتابخانه ای شامل :

بررسی کتب ، مقالات و تصاویر و نمونه های موجود در این زمینه
بررسی های میدانی:

۱- بازدیدهای علمی و تحقیقاتی از موزه قرآن امام رضا (ع)

۲- عکس برداری و مستند نگاری از آثار موجود موزه قرآن امام رضا (ع)

۱-۱۲- معرفی جامعه آماری، روش نمونه گیری و تعداد نمونه :

جامعه آماری : نسخه های قرآنهای خطی سده های ۱ تا ۶ ه.ق موجود در موزه قرآن امام رضا (ع)

تعداد نمونه : کلیه نمونه ها

روش نمونه گیری : سرشماری

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات : کیفی * کمی*

۲- توضیح فصول

این پایان نامه شامل چهار فصل می باشد.

فصل اول آن در رابطه با هنر مانوی و معرفی شاخصه های کلی هنر آن می باشد. در این فصل ابتدا در رابطه با زندگی مانوی، پیدایش آیین مانویت ، جایگاه مانوی در ادبیات و عرفان مانوی سخن به میان آمده که در ادامه به مبحث تأثیر اعتقادات مانوی در تکوین برخی فرقه های اسلامی مثل فرقه هایی چون معتزله و تصوف سخن به میان

می آید. در بخش بعدی به مبحث جغرافیای منطقه حفاری آثار مانوی، که در حفاریات باستان شناسان این آثار از آن کشف شده اند، پرداخته می شود.

بخش پایانی کار تجزیه و تحلیل هنر مانوی و معرفی تزیینات و نگاره های به جای مانده از این هنر می باشد، که در این بخش ابتدا به عرفی هنر مانوی به صورت کلی و از نظر و نگاه دیگر هنرشناسان پرداخته شده که در ادامه به سبک این هنر پرداخته می شود.

در این بخش و در بررسی تأثیر و تأثرات هنر مانوی از هنرهای بعد و قبل از خود هنر مانوی پرداخته شده است که در تکوین هنر مانوی و انتقال آن به دوره های بعدی نقش عمده ای را بازی می کند. این تأثیر و تأثرات شامل تأثیر هنرهای چون، هنر هند، ساسانی، چین، هنر بومی منطقه و غرب می باشد که به صورت کلی بدان پرداخته می شود.

در ادامه مباحث این بخش به دسته بندی انواع هنرهای مانوی، به صورت دیوارنگاره ها، نگاره ها، بیرق ها و ابریشم نگاری ها، دست نوشته ها، کتاب ها و دیگر آثار بر جای مانده از هنر مانوی پرداخته شده که در ادامه به تبیین ویژگی های تزییناتی آن پرداخته می شود.

فصل دوم :

شامل، بررسی تزیینات به کار رفته در قرآنهاي موجود در موزه قرآن امام رضا (ع) می باشد که در وحله اول به تبیین ویژگی ها، تزیینات و سیر تحول تزیین و تذهیب قرآن ها از قرن اول تا قرن ششم هجری پرداخته می شود. در این بخش به اهمیت تزیین و تذهیب و جایگاه آن در تزیین قرآن های قرون اول تا ششم با توضیح ویژگی های هر قرن بدان پرداخته می شود.

در بخش دوم این فصل به معرفی قرآنهاي موجود در موزه قرآن امام رضا(ع) بر اساس طبقه بندی تاریخی پرداخته شده است، که در ادامه به معرفی تزیینات و جزئیات موجود در قرآن های فوق الذکر پرداخته می شود.

فصل سوم :

در این فصل به بررسی تاثیر تزیینات نگاره های مانویان در تزیین قرآنهاي موجود در موزه قرآن امام رضا (ع) بر اساس مطالعه تطبیقی آثار و بررسی ویژگی های ساختاری فوق می باشد، که این ویژگی ها به صورت بررسی و مقایسه نقوش بر اساس نوع نقش به صورت نقوش هندسی، گیاهی و نقوش تجریدی می باشد، که در تزیین قرآن ها به کار رفته است.

فصل چهارم :

در این فصل به نتیجه گیری حاصل از یافته های پژوهش پرداخته، و در رابطه با کاستی های موجود به ارائه پیشنهادات می پردازیم.

فصل اول : هنر مانوی

۱-۱- زندگی نامهٔ مانی

مانی در سال ۲۱۶ م در قریه **مردنیو**، در ایالت **بابل** به دنیا آمد. (بیرونی، ۱۳۵۲، ۲۶۹)

مانی که رومیان او را **گوبریکوس** و فرانسویان **مانیشه** می نامند، آئین و کیشی از خود برای جهانیان آورد که به زودی در سراسر دنیای کهن - آسیا، اروپا، و افریقا - انتشار و شیوع یافت. (الیاده، ۱۱۰، ۱۳۷۳) زادگاه **مانی** جنوب خاوری **تیسفون**، شهری در ساحل خاوری دجله، استان اشکانی **آسورستان** واقع در میانرودان است. هرچند لقب **البابلیو** یعنی بابلی به او داده شده، و او نیز خود را این گونه معرفی می کند: «پیامبر خدا که از **بابل** آمده ام» و «پزشکی هستم از **بابل** زمین»، با این حال او اصالتاً **بابلی** نبوده، زیرا پدر و مادرش ایرانی اند. پدرش **پَتَگ**^۱ patage (یونانی: **pattikios**)، چنان که در مجموعه دست نوشته های **مانوی کُلن cologne** آمده است) بومی همدان و مادرش **مریم**، از تبار شاه زادگان اشکانی بوده است. نام مانی محتملاً ریشه **سامی** دارد و **Manichaios** گونه **یونانی** شده **مانی حیّه** (مانی زنده) است. «(همان، ۱۰۷)

مانی به گواهی **آثار مانوی**، در سیر مراحل روحانی و رسیدن به مقام قرب الهی و بهره مندی از یاری های ایزدی، قدرت اعجاز و انجام دادن کارهایی را داشته که از پیامبران بزرگ ساخته است. او افلاک را دَرَنوردیده و با استعانت از این توانمندی، پزشکی شمرده می شد که با دم مسیحایی خود بیماران را شفا می دهد. او آندرزگویی توانا، اسطوره پردازی ماهر، سخنور و شاعری بی بدیل بود. نظم که حاصل تعالی و توسعه ادب در هر دوره ای است، در **آثار مانوی** رکن اساسی سخن را تشکیل می دهد. در آثار مانی نماد پردازی های ادبی و تمثیلی و استعاره در کمال استادی به کار برده شده است و سروده های دلنشین آن که با آواز همراه بودند و یا توانایی همراهی با آن را داشته است.

۱- نامی است که در منابع برای پدر مانی ذکر شده. او اهل شهر همدان بود که به تیسفون مرکز حکومت اشکانی کوچیده بود. پَتَگ اشکانی تبار و همسرش مریم نیز از خاندانی اشرافی بنام کمسرگان بود که تبار پارتی داشته و با شاهان اشکانی خویشاوند بودند. (ابن ندیم، ۱۳۸۱، ۵۸۲)

فردوسی هم در اشعار خود، مانی را پیامبری از چین می داند و بر ویژگی هنر مند بودن وی تأکید می نماید.

بیامد یکی مرد گویا ز چین

که چون او مُصوّر نبیند زمین

بدان چرب دستی رسیده به کام

یکی بر منش مرد، مانی به نام

به صورتگری گفت پیغمبرم

ز دین آوران جهان برترم

«و بنا به افسانه ای که میر خواند آورده است و منشاء آن معلوم نیست، مانی غاری را در ممالک مشرق به صورت های گوناگون آراسته بود.» (غروی، ۱۳۵۶، ۲۳-۲۸)

۲-۱- پیدایش آیین مانویت

مانی به همراه پدرش پَتَگ به فرقه مُغتسله^۲ پیوست. روش زندگانی پیروان این فرقه به نوعی زهدگرایی و دوری از دنیا، نزدیک بود. در چنین محیطی مانی توانست به مطالعه متون مذهبی و تحصیل اطلاعاتی از ادیان دیگر بین النهرین و طریقه های مذهبی رایج در بابل و اطراف آن و به خصوص عقاید آرامی های ساکن در بین النهرین بپردازد. بنا به گزارش ابن ندیم، در سال ۲۴۰ م - همزمان با تاج گذاری شاپور اول - فرشته توم^۳ بر مانی ظاهر شده و او را به ظهور و تبلیغ احکام و دستور های الهی امر کرد. (ابن ندیم، ۱۳۸۱، ۵۸۲)

مانی ابتدا پدر و بزرگان قوم خویش را به کیش خود درآورد، سپس توانست شاپور پادشاه ساسانی و برادرش مهر شاه و پیروز شاه را با آیین خود همراه سازد. به این ترتیب مانی با پشتیبانی درباریان توانست دین جدید را در غرب و شرق گسترش داده و بر تعداد پیروان خویش بیفزاید. وی با همراهی بسیاری از یاران خود، از چین و هند تا شمال آفریقا را درنوردید و در طی سفرهایش به ترویج آداب و اعتقادات مانوی پرداخت. مانی آثار متعددی چون انجیل مخصوص خویش، شاپورگان^۴، سفر الجابره^۵

۲ - از صائبین هستند که از سرزمین بابل برخاستند و چون پیوسته غسل می کنند، به این نام خوانده می شدند. (اسماعیل پور، ۱۳۸۱، ۵۹)

۳ - در سن ۲۴ سالگی فرشته توم بر مانی نازل شد و دستور داد آئین مانویت را آشکار کند و آنرا نشر دهد. (ابن ندیم، ۱۳۸۱، ۵۸۲)

۴ - کتابی بود به پارسی میانه (پهلوی) که مانی پیامبر، آن را نوشته و به شاهنشاه ساسانی، شاپور یکم پیشکش کرد. (تفضلی، ۱۳۷۶، ۳۴۲)

۵ - کتاب کوان یا غولان (به پهلوی: kawân) یا سفر الجابره، یکی از هفت نوشته اصلی مانی پیامبر در راستای تبلیغ آیین مانوی بود. بازمانده این کتاب در کشور آلمان نگهداری می شود. (میرفخرایی، ۱۳۸۲، ۵۸)

، کفالایا^۶ و خواستوانیفت^۷ را تألیف کرد و بنا بر گمان خود، آنچه را که مسیح به طور رمز گفته بود، او بیان کرد. (بیرونی، ۱۳۵۲، ۳۱۰)

مانی بدعت گذار آئین مانویّت، کوشش های مذهبی خود را در زمان شاپور آغاز کرده بود، و رقیب سرسخت کَرتیر، هرید زمان شاپور بود، آئین مانی توسعه روزافزون جهانی داشته و پیروان زیادی در مصر، هند و آسیای صغیر و یونان و روم پیدا کرده بود، حتی شاپور در اوایل سلطنت با او خوش رفتاری و مدارا می کرد، و در روز تاج گذاری شاپور یعنی سال ۲۴۳ میلادی توسط برادر شاپور، یعنی پیروز که به مانویّت گرائید به حضور شاپور بار یافت و کتاب شاپورگان^۸ را به همین مناسبت به شاهنشاه مقتدر ساسانی تسلیم کرد. ولی تحریکات کَرتیر باعث شد که شاپور به مانی بدبین گردد، و مانی که احساس خطر می کرد از ایران به آسیای مرکزی^۹ رفت. (سرفراز، ۱۳۴۵، ۲۶-۴۱)

مانی بعد از مرگ شاپور اول ساسانی و در زمان بهرام اول، در اثر فشار روحانیون زرتشتی مجبور به ترک وطن و استقرار در میان ترکان شرقی (سرزمین اویغوری) می شود و مورد حمایت ترکان قرار می گیرد و به تبلیغ دین خود می پردازد. (جورجینا، ۱۳۷۲، ۱۰۸-۱۱۰)

شادروان سعید نفیسی می نویسد: « ناچار مانی از ایران بیرون رفت. یا آنکه او را تبعید کردند و به کشمیر رفت و از آنجا به ترکستان چین رفت. و در راه از تبت گذشت و پس آن همواره به معتقدین خود در تبت مکتوب می نوشت و روابط خود را با ایشان حفظ می کرد.» (نفیسی، ۱۳۳۱، ۶۱)

همانگونه که پیش تر اشاره شد، آن گروه از زرتشتیانی که از تعقیب ایرانیان به آسیای مرکزی می-گریختند، حتماً در گسترش نقشمایه های ساسانی در این نواحی سهیم بوده اند. خاستگاه اصلی مانویّت ایران بود و تنها یک بخش از نفوذ پرحاصل هنر ساسانی بر آسیای میانه به شمار می رفت. نفوذ هنر

۶- نام کتابی منسوب به مانی است که در آن اصول شریعت مانوی تشریح شده است. (همان، ۷۷)

۷- خواستوانیفت یا اعترافنامه کتابی مانوی است که در باب اعترافات نیوشاپان که پایین ترین رده دینی مانوی بودند نگاشته شده است. این اثر که متن اصلی آن از میان رفته و تنها ترجمه ترکی اویغوری آن موجود است، منبع مناسبی برای شناخت آداب و رسوم و باورها و نحوه رفتار درون گروهی مانویان به دست می دهد. اثر دیگری هم به زبان سغدی وجود دارد که مجموعه اعترافات طبقه برگزیدگان است. (تفضلی، ۱۳۷۶، ۳۴۰)

۸- کتابی بود به پارسی میانه (پهلوی) که مانی پیامبر، آن را نوشته و به شاهنشاه ساسانی، شاپور یکم پیشکش کرد. در شاپورگان آفرینش زمین و جهان مادی و پا گرفتن اهریمن و جهان فروغمند و درخت فروغمند و رویدادهای پایان جهان باز نمود شده است. (میرفخرایی، ۱۳۸۳، ۵۹)

۹- سرزمین پهناوری در قاره آسیا است که هیچ مرزی با آب های آزاد جهان ندارد. اگرچه مرزهای دقیقی برای این سرزمین تعریف نشده است، اما معمولاً آن را دربرگیرنده کشورهای امروزی ازبکستان، تاجیکستان، ترکمنستان، قزاقستان، قرقیزستان می دانند. اغلب سرزمین های دیگری چون افغانستان، شمال شرق ایران، مغولستان، کشمیر، شمال و غرب پاکستان، و گاه سین کیانگ (ترکستان شرقی قدیم) در غرب چین و جنوب سیبری در روسیه نیز شامل آسیای میانه می شوند. (نوابی، ۱۳۷۹، ۱۰۶)

ساسانی در نقاشی‌های مانوی کاملاً آشکار است. بر قطعه‌ای کوچک، نقشی را از خسرو دوم (۵۹۰-۶۹۸م) بر قوس طاق‌بستان^{۱۰} مشاهده می‌کنیم، یکی از شاخص‌ترین آرایه‌های ساسانی، یعنی تأثیر نوار مروارید است، و غالباً در نگارگری مانوی ظاهر می‌گردد.

نگارگری مانوی ارتباط نزدیکی با هنر ساسانی داشته است. نفوذ و تأثیر خارجی آشکار در هنر ترکستان شمالی و نیز در هنرمانوی تورفان^{۱۱}، محققاً ایرانی بوده است. البته بر این اساس نمی‌توانیم نتیجه بگیریم که مینیاتورهای مانوی عمیقاً تحت تأثیر مینیاتورهای ساسانی قرار داشته‌اند. زیرا هیچ‌گونه بقایایی از هنر نقاشی مینیاتور ساسانی به دست نیامده است. ما تنها می‌دانیم که کتاب کهنه‌ای آراسته به تصویرهایی، دربارهٔ اقدامات شاهان ایران، وجود داشته که مطهر بن طاهرالمقدسی در کتاب خود البدء والتاریخ (۳۵۶ه.ق/۹۶۶م)، ذکر کرده است که مسعودی در سال ۳۳۲ ه.ق/۹۴۳م، آن را به چشم خویش در خانواده‌ای ساکن فارس دیده است؛ و حمزه اصفهانی^{۱۲} نیز به این مطلب اشاره نموده است: «هنر مانوی، به عنوان عاملی تبادلی که نقوش، فنون اجرایی و اندیشه‌های ساسانی را ضابطه-بندی و به نواحی دیگر منتقل می‌ساخته، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چرا که در هنر دوره‌های بعدی ایران اهمیت به سزایی دارد.»^{۱۳}

مانویت در واقع تلفیقی آگاهانه از مسیحیت و اعتقادات ایرانی است که بر مبنای پاره‌ای از عقاید مذهبی و فکری ساکنان بین‌النهرین شکل گرفت. مانویت سعی در نزدیک کردن مسیحیت و اعتقادات ایرانی با معتقدات ساکنان بین‌النهرین داشت تا برای مردمان سرزمین بابل و بین‌النهرین قابل قبول باشد. (مفتخری و ضائفی، ۱۳۸۶، ۳۱)

۱۰- طاق‌بستان مجموعه‌ای از سنگ‌نگاره‌ها و سنگ‌نیشته‌های دورهٔ ساسانی است که در شمال غربی شهر کرمانشاه در غرب ایران واقع شده است. این مجموعه در قرن سوم میلادی ساخته شده است و ارزش هنری و تاریخی زیادی دارد. چند صحنهٔ تاریخی از جمله تاج‌گذاری خسرو پرویز، تاج‌گذاری اردشیر دوم، تاج‌گذاری شاهپور دوم و سوم و همچنین چند سنگ‌نوشته (کتیبه) به خط پهلوی کتیبه‌ای در آن کنده‌کاری شده است. (آورزمانی، ۱۳۷۷، ۸)

۱۱- با نام فارسی خُتن، شهر و واحه‌ای حاصلخیز در منطقهٔ خودمختار سین کیانگ اویغور (ترکستان شرقی یا ترکستان چین) واقع در جمهوری خلق چین و مرکز شیان یا استانی به همین نام. ترک‌های اویغور بومی آن را تورپان و چینی‌ها آن را تو - لو - فن تلفظ می‌کنند. اهمیت تاریخی تورفان، اساساً، به دورهٔ پیش از اسلامی آن باز می‌گردد. موقعیت تورفان و امدار قرار گرفتنش در مسیر جادهٔ ابریشم است که متعلق به دورانی بین سدهٔ سوم تا نهم میلادی که میان چین و غرب و هند، مبادلهٔ تجاری و فرهنگی برقرار می‌کرد. (نوایی، ۱۳۷۹، ۵۸)

12- J.M.P.GOTTWALDT (Ed), HamzaelSfahanensisAnnaliumlibri, Leipzig, 1844-48, x, p.57, transl. p.42.

۱۳- اوگو مونرره دووبلار، پیوندهای هنر مانوی با هنر ایرانی، ترجمه پرویزمرزبان، در: آرتر آپهام پوپ و فیلیس اکرم، ۲۰۹۲-۲۰۹۴.

بنیان کیش مانوی بر پایه پذیرش وجود دو اصل نیک و بد در جهان قرار دارد. دو اصلی که کاملاً با یکدیگر در تقابلند؛ یکی منشاء همه نیکی ها و روشنایی ها و دیگری موجب تاریکی ها و پلیدی هاست و جهان حاصل مبارزه این دو بر علیه یکدیگر است. آمیختگی آیین مانوی با احکام و دستورهای سایر ادیان، پذیرش آن را برای مردم سرزمین های مختلف آسان کرد. مانی خود عقیده داشت: « ادیان سابق فقط در یک ناحیه و یک زبان وجود داشتند ولی دین من چنان است که در همه نواحی و همه زبانها انتشار یافته و در ممالک دور تعلیم می شود.» (بیرونی، ۱۳۵۲، ۳۰۹ - ۳۱۰) وی خود را همان فارقلیط^{۱۴} که عیسی ظهور او را مژده داده می دانست. (ابن ندیم، ۱۳۸۱، ۵۸۴)

مانی با سفرهای فراوان توانست افراد بسیاری را به آیین خود جذب نماید. به خصوص آن که نوشته های وی، با نقاشی های زیبا و موسیقی همراه بود و با انعطاف پذیری خود، رنگ و بوی فرهنگ هر منطقه را به خود می گرفت. (جاحظ، ۱۴۰۹ ه.ق، ۴۵۹ و ۴۶۰)

گفته اند که مانی برای آسان ساختن فهم فلسفه بسیار مشکل آئین خود، مفاهیم مجرد آنها را به وسیله طرح ها و رنگ ها نقش می کرده و به این ترتیب حکمت ماوراءالطبیعه دین خویش را بیان می نموده است. بنابراین، احتمالاً بیشتر نقاشی های مانوی به شیوه انتزاعی بوده و به وسیله تاریخ و روشنی ها و به ویژه رنگ های طلائی، مبارزه نور و تاریکی (ظلمت) را نمایش می داده است. همانطور که می دانیم دین مانی در آغاز به سرعت همه جا گیر شده و بیرون از مرزهای ایران نیز طرفداران فراوان یافت، ولی دیری نگذشت که این آیین به سختی مورد دشمنی موبدان قرار گرفت. از آن پس نیز پیروان دین وی در ایران به وسیله موبدان زرتشتی و در خارج از ایران به وسیله امپراطوران مسیحی روم به سختی مورد آزار قرار داشتند. در آغاز رواج دین مبین اسلام مانویان تا مدتی از آزادی نسبی برخوردار بودند، ولی دیری نپائید که خلفای عباسی به سهم خود درصدد برچیدن آیین آنها بر آمدند، و هر کجا که کتاب های آنان را یافتند، آن را طعمه حریق ساختند. باید یادآوری کرد که ممکن است پاره ای مخالفت های مسلمانان به فن نقاشی تا اندازه ای با مبارزه آنان برای از میان برداشتن سنت های دین مانوی مربوط باشد. به دنبال این وقایع گروهی از مانویان به سوی سرزمین های شرقی و شمال خاوری ایران روی آوردند و به زودی در آن بخش ها آیین خود را گسترش دادند و بسیاری از مردم آن سرزمین ها و از

۱۴- فارقلیط یا پارکلیت یا در پارسی ((فراخوان)) از زبان یونانی معمولی (پاراکلتوس یا parakletos) گرفته شده است که به معنای «کسی است که دلداری می دهد-تسلی بخش» یا «کسی که میانجی گری می کند-حامی». (ابن ندیم، ۱۳۸۱، ۵۸۴)